

Stella Fatović-Ferenčić • Marija-Ana Dürrigl

HRVATSKI GLAGOLJSKI MEDICINSKI TEKSTOVI S PODRUČJA VINODOLA

Jedan interdisciplinarni pogled

U korpusu sačuvanih hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih pisanih spomenika, razmjerno su malobrojni rukopisi medicinskoga sadržaja. Među njima se ističu dvije zbirke recepata, tzv. *lječkaruše* napisane u Novom Vinodolskom, jedna u 14., a druga u 15. stoljeću. Danas se obje čuvaju u Zagrebu, u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Neki istraživači pretpostavljaju kako su te dvije zbirke nekada pripadale istom rukopisu.

Do sada su hrvatskoglagoljski tekstovi medicinskog sadržaja analizirani u najvećem dijelu s aspekta jedne struke, bez interdisciplinarnog povezivanja. Tako dobiveni rezultati imaju svoju vrijednost osobito s obzirom na ukazivanje i identifikaciju materijala. U suvremenim se istraživanjima, međutim, sve više nameće potreba sustavnog interdisciplinarnog sveobuhvatnijeg pristupa, propitivanja s polazišta različitih struka, cjelovitijeg istraživanja, detaljnije i egzaktnije raščlambe (svaki segment analiziraju relevantni stručnjaci) i prezentiranje rezultata široj znanstvenoj publici.

Interdisciplinarni projekt proučavanja hrvatskih glagoljskih medicinskih tekstova uključuje nekoliko temeljnih susljednih faza istraživanja koje su podijeljene između filologa i povjesničara medicine:

1. screening rukopisne građe
2. izdvajanje i selekcioniranje medicinskih tekstova
3. transliteracija/transkripcija teksta
4. medicinska raščlamba

5. filološka raščlamba
6. diskusija-izmjena mišljenja
7. valorizacija sadržaja u njihovu konkretnom povijesnom kontekstu

U ovom radu iznijet ćemo pojedine primjere i rezultate naših istraživanja, osvrćući se isključivo na tekstove koji su nastali na području Vinodola.

Hrvatskoglagoljski recepti u ljekarušama mali su sadržaji silno nabijeni važnim podacima. Oni predstavljaju čitave male “farmakopeje” koje često objedinjuju empirijsku, skolastičku i teurgijsku fazu medicine. Njihove je sadržaje neophodno egzaktno iščitati, propisane ljekovite sastojke pravilno protumačiti (često se u ovom segmentu istraživanja uz povjesničara medicine i filologa nameće potreba konzultiranja farmakologa i kemičara) u kontekstu tadašnjih medicinskih koncepcija ali i sa suvremenog stajališta. Ponekad je teorijski koncept na kojem se u prošlosti gradio terapijski postupak posve neprihvatljiv sa suvremenog patofiziološkog stajališta, premda je konkretna terapija koju on sugreira ponekad logična čak i s današnjeg gledišta. Autori glagoljskih recepata su svećenici-glagoljaši koji su imali i ulogu liječnika i ljekarnika unutar ali i izvan samostanskih zidina. Glagoljske se ljekaruše mogu smjestiti između religije i medicine, te između medicine i književnosti, jer one u sebi povezuju empirijske upute iz sfere medicinske prakse s vjerom u moć ozdravljanja snagom Riječi (Logos). Uz recepte i terapijske upute temeljene na empiriji, u ljekarušama s područja Vinodola nalaze se i zapisi koje možemo svrstati u kategoriju “apstraktnoga”. To su basme i zaklinjanja/egzorcizmi te molitve. Tako u ljekarušama supostoje različiti slojevi, od pradavnih magijsko-demonističkih, preko kršćansko-teurgijskih do iskustvenih. Jedan zapis primjerice kaže: “*Kada se javit beteg, vazmi mu krve s palca desne nogi tre smešav s vodu i daj mu popiti, govorê te rêçi: kvar, fur, mel, cili, cenedo*”.* Ovih pet riječi imalo je magijsku moć i trebalo je pomoći kod pojave bolesti (“betega”), kako bi ona nestala ili bila blaga. Kršćanski nazor po kojemu je bolest kazna od Boga ili pak djelo đavla, pa je onda i izliječenje moguće samo teurgijski, tj. utjecanjem Božjoj milosti, vidljiv je iz teksta ozaglavljenog *Ki pameti pogrêšit* (tko izgubi pamet) – to je uputa za molitve i misu koju je valjalo služiti za ozdravljenje bolesnika u crkvi sv. Kuzme i Damjana. Navođenje te crkve jedan je od indikatora za ubikaciju teksta, tj. da je ljekaruša napisana u Novom – no, ovdje nalazimo i simboliku: misu je trebalo služiti baš u crkvi posvećenoj svecima-zaštitnicima liječnika, a koji su po legendi i sami liječili ljude. Nije neobično što se za pomoć kod takve bolesti preporučuje molitva, jer se može pretpostaviti da je pisar onoga “ki pameti pogrêšit” smatrao opsjednutim.

* Tekstove donosimo u transkripciji prilagođenoj suvremenom čitatelju.

Za širu gospodarsku i kulturnu povijest Vinodola značajan je detalj koji se rijetko navodi u literaturi, a to je zapis koji izrijeком navodi da kod liječenja kašlja i prehlade valja poći u *stočun* i kupiti “utržan” koji se zove *zlatna zemlja*. Pa dok za domišljanje o tome kakav je točno to bio pripravak još ima mnogo mjesta, može se tvrditi da je u vrijeme nastanka ljekaruše (u 14. st.) u Novom postojalo *stočun*, vrst trgovine u kojoj se kao gotov, kemijski pripravak moglo kupiti blagotvorno sredstvo protiv kašlja. Prisetimo li se činjenice da su upravo u to vrijeme ljekarne imale znatno širu ulogu od današnje, tj. u njima se mogla kupiti različita roba od ljekarija do boja, tinte i tkanina, možemo pretpostaviti da je u to vrijeme Vinodol već imao i svoju “ljekarnu”.

Ovaj zapis spada u sferu iskustvenoga liječenja. Većina empirijskih recepata i terapijskih naputaka zrcali odzvuке tzv. samostanske medicine. Oni se iščitavaju iz *oblika* recepata, iz *vrsti pripravaka* i njihova *sastava* (većinom biljni sastojci, i to lokalno bilje).

Hrvatskoglagojske ljekaruše nikle su u srednjovjekovnim samostanima, upivši u se dijelove iz antičke, bizantske i arapske medicine, zapisani u 14. i 15. stoljeću i kasnije, oni već ulaze u sferu “pučke” medicine, tvoreći paralelan tijek terapije i liječenja što je supostojao s onodobnom “školskom” ili “učenom” medicinom.

I kod nas je kler imao ulogu “liječnika” i “farmaceuta” – njihova praksa nije bila zatvorena unutar samostanskih zidina, pa je u dodiru sa starim slavenskim vjerovanjima i folklorom kreirala jedan specifičan interkulturalni korpus.

Kao primjer navodimo recept za liječenje kožne bolesti iz 14. stoljeća. “Terminologija” u našim ljekarušama je nedosljedna i valja je još podrobno istražiti. Jedna je od teškoća i uporaba izraza, “termina” koji su vremenom mijenjali značenje. Dotični zapis glasi: “*Ot gub dobitka. Pakal i sumpor s uljem vari i teplēm maži i iscêlēt. I priloži saj ke se nahajaju v hišah pod krovom gde se oganj ne čuet. I stari je močno i priloživ je k tim rēčem više rēčenim vse kupno kuhajuć*”.

Ovaj je recept vrlo racionalan, a mineralni sastojci koji se preporučaju bili su u uporabi od pradavnih vremena. Dakako, iz navedenog teksta nije moguće sa sigurnošću tvrditi o kojoj je bolesti bila riječ; izraz “ot gub” ne može se uzeti kao “dijagnoza” u suvremenom smislu, jer je terminološki netransparentan. Riječ *guba* ima različita značenja već u najstarijim sačuvanim slavenskim spomenicima: spužva, lepra, gljiva na drvetu. Neki rječnici pak pojačavaju zbrku, jer pridjev *gubav* prevode primjerice sa “aussätzig, šugav” što nije nikako jedno te isto. Njemačka riječ aussätzig prevodi se sa “gubav”, “leprosus”, dok se hrvatska riječ šugav odnosi na scabies. Dakle, u analizi ovoga glagoljskoga recepta valja poći induktivno, od sastojaka prema mogućoj kožnoj bolesti/tegobi: moguće je kazati tek da je riječ o vrsti promjene na koži no ništa specifičnije od toga. Napominjemo da cilj naših istraživanja na tako kriптиčnom materijalu i nije utvrđivanje retrospektivne epidemiologije određenog područja, već razmatranje pris-

tupa u terapiji određenih bolesti te proučavanje shvaćanja različitih patoloških fenomena na našim prostorima.

Osim samostojnih knjižica recepata, pažnju proučavatelja hrvatske glagoljske medicinske baštine privlače i sporadični tekstovi, razasuti po knjigama koje nisu medicinske: molitvenicima, zbornicima, matičnim knjigama itd. Takve smo tekstove nazvale *medicinskim marginalijama*, jer su doista napisani na marginama stranica ili posljednjim, neispisanim stranama knjiga. No, taj izraz ni pošto ne uključuje vrijednosnu prosudbu, jer glagoljske marginalije donose vrijedne podatke o pojavnosti bolesti, o načinima liječenja, o higijenskim prilikama itd. Svjedočeći o socijalnim i zdravstvenim prilikama, medicinske marginalije su nadopuna postojećoj povijesnoj faktografiji. Ovakav materijal osobito je pokazao opravdanost interdisciplinarnosti: nemedicinski sadržaji kao kontekst u kojem je marginalija pronađena dio su stručnog korpusa što ga paleokroatisti "glagoljaši" svakodnevno istražuju a teže su dostupni povjesničaru medicine. S druge strane, razumijevanje njihova sadržaja i interpretacija u povijesno medicinskom kontekstu zahtijeva medicinsko znanje kao i poznavanje razvoja povijesti znanosti što je u tom slučaju zadatak povjesničara medicine. Paleokroatist signalizira i identificira pojedine nazive bolesti u tekstovima ostavljajući povjesničaru medicine njihovu daljnju interpretaciju.

Jedan je primjer za to "medicinska marginalija" u tzv. Vinodolskome zborniku s početka 15. st., opsežnom rukopisu što sadrži poučne tekstove, ali i vrijedne literarne sastave (vizije, legende, apokrifne). Rukopis je od 15. do 17. st. bio u vinodolskim gradićima, a danas se također čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Na listovima koji bijahu ostali prazni, razne su ruke tijekom vremena dodavale raznovrsne bilješke. Tako žakan Filip piše, oko godine 1450., sljedeću bilješku kao memento teških trenutaka pošasti koje je proživljavao čitavi kraj: "*To pisah ja žakan z Drivenika mēseca julêê dvadeseti dan kada ljudi mrêhu v Grižah i blg*" (vjerojatno se ovo odnosi na susjedni Beograd). Pomor stanovništva od gladi spominje se na sažet, ali dramatično proživljen način: "*Kada bēše glad velik glad i mrêhu ljudi va tom gradu zlo va tom gradu*".

Vjerojatno je ista ruka zapisala u drugom dijelu zbornika teže čitljivo zaklinjanje protiv zimnice: "*Sie niže pisano piši ot zimnice: Bog jesam jesam imenuju vi zlo hulnije 1dnevnje 2dnevnje 3todnevnje 4dnevnje i petodnevnje ... minajte sego raba Božjega (ime rek) ... žazlom i batom biju vi svet svet svet Bog Bog Savaot...*". Ovakvih zapisa, u kojima se povezuju elementi pretpovijesne basme s kršćanskom religioznošću, ima mnogo u našoj pučkoj medicinskoj baštini. Oni su se nosili kao amuleti ili su stavljeni na bolesni dio tijela.

Sva područja znanosti kojima se bavimo imaju svoja jedinstvena i posebna obilježja, no jednako tako i neka zajednička obilježja. Povijest medicine u sebi objedinjava dva pojma: *medicinu* koja spada u kategoriju prirodnih znanosti i *povijest* koju ubrajamo u društvene znanosti. Povijest medicine svojevrsan je

dokaz ne samo da je ovakav spoj moguć, već i da je razlika između prirodnih i društvenih znanosti zapravo umjetna, da je nastala kao rezultat zanemarivanja unutarnje raznolikosti svake pojedine grane znanosti, te područja preklapanja i nužnost povezivanja s drugim znanstvenim disciplinama. Interdisciplinarna istraživanja hrvatskih glagoljskih medicinskih tekstova koja provodimo sve više nam potvrđuju takva stajališta.

Sažetak

U korpusu sačuvanih hrvatskoglagoljskih srednjovjekovnih pisanih spomenika, razmjerno su malobrojni rukopisi medicinskoga sadržaja. Među njima se ističu dvije zbirke recepata, napisane u Novom Vinodolskom, jedna u 14., a druga u 15. stoljeću. U ovom radu iznijet ćemo pojedine primjere i rezultate interdisciplinarnih istraživanja, osvrćući se isključivo na tekstove koji su nastali na području Vinodola.

Ključne riječi

Hrvatski glagoljski medicinski rukopisi, zbirke recepata 14 i 15. stoljeća. Novi Vinodolski

Summary

Stella Fatović Ferenčić / Marija-Ana Dürriegl

CROATIAN TEXTS ON MEDICINE IN GLAGOLIC ALPHABET FROM VINODOL REGION – Interdisciplinary view

Among medieval croatian glagolic written monuments there are only a few on medicine. The most interesting are two books of recipes from Novi Vinodolski. One book was written in 14. and the other in 15. century. In this article we will show some examples and results of research based exclusively on texts from Vinodol region.

Keywords

Croatian manuscripts on medicine written in glagolic alphahbet, books of recipes from 14. and 15. century, Novi Vinodolski

Literatura

Štefanić Vj. Glagoljski rukopisi JAZU, sv. 1, Zagreb 1969: 167-169

Fatović-Ferenčić S, Dürriegl M.A., Looking at a 14th-Century recipe against Skin Disease, *Dermatology* 201, 2000: 189-190

Skok P, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1971: 628

Štefanić Vj. Glagoljski rukopisi JAZU, sv. 2, Zagreb 1970: 5-10

Dürriegl MA, Fatović-Ferenčić S, Marginalia medica Croatico-glagolitica, *Liječnički vjesnik* 119, 1997: 174-178

Bilješka o autoricama

Doc.dr.sc. Stella Fatović-Ferenčić, Zagreb, dr.med., znanstveni suradnik u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Dr.sc. Marija-Ana Dürriegl, Zagreb, Znanstveni suradnik u Staroslavenskom institutu Zagreb.